

הרב יעקב אפשטיין

ביכורים בשביעית

א. האם חייבים בשנה השביעית בביכורים?

שתי בעיות עומדות בהבאת ביכורים מפירות שנת השמיטה. ראשית, פירות האדמה אינם שלו בשנה השביעית ומפירות שאינם שלו אינו מביא ביכורים, ועוד לכאורה האדמה אינה שלו לגמרי וכיצד יאמר: "הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי" (דברים כו, ז).

רש"י (שמות כג, יט) כתב:

ראשית בכורי אדמתך – אף השביעית חייבת בבכורים, לכך נאמר אף כאן בכורי אדמתך. כיצד, אדם נכנס לתוך שדהו, ורואה תאנה שבכרה, כורך עליה גמי לסימן ומקדישה. ואין בכורים אלא משבעת המינין האמורין במקרא (דברים ח, ח) ארץ חטה ושעורה וגו'.

נראה שרש"י מפרש את כל הענין בשנה השביעית ולכן מזכיר כמה פעמים בפרשה שהרקע לציוויים האחרים הוא שנת השמיטה. כגון בפסוק יב: "וביום השביעי תשבֹת – אף בשנה השביעית לא תעקר שבת בראשית ממקומה, שלא תאמר הואיל וכל השנה קרויה שבת, לא תנהג בה שבת בראשית". וכן בציווי על שלושת הרגלים (פסוק יז): "שלוש פעמים בשנה – לפי שהענין מדבר בשביעית הוצרך לומר שלא יסתרו רגלים ממקומן".

בשׁו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' רמז) הביא פירוש רש"י זה וז"ל: "ולענין בכורים רש"י ז"ל כ' בפ' אם כסף תלוה שהיו מביאין אותם בשנת השמיטה וכיון שהיו מביאים היו קורין ג"כ". וכן האור שמח (הל' מעשר שני ונטע רבעי פ"ט ה"ב) הביא את רש"י וקיבל את דבריו להלכה.

ב. הרא"ם (ר' אליהו מזרחי) כתב שבמכילתא בה הובאו הלימודים של רש"י לגבי שבת בראשית וג' רגלים שינהגו בשביעית ודוקא לגבי ביכורים לא נלמד כן. והוסיף שיש גירסאות שמילים אלו אינן מופיעות ברש"י אלא הפירוש לפסוק נפתח במלים: "כיצד אדם".

אף בגור אריה למהר"ל כתב:

בודאי טעות סופר הוא¹ דאיך שייך דהיה השביעית חייב בביכורים,

1. דבריו של המהר"ל מסתייעים מכך שדברי רש"י לא נזכרו במדרשים ובחלק מכה"י של

שאיך קורא אני כאן: ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי, דהא לו לא נתן ואיך שייך שחייב בביכורים?

ואור החיים (דברים כו, ב) בלא הזכרת רש"י חלק עליו ובאר:

אשר ה' אלהיך נותן לך – פירוש לפי ששייר ה' לו חלק בארץ והוא שנת השמיטה דכתיב ובשנה השביעית וגו' שבת לה' (ויקרא כה, ד), לזה בא דברו הטוב שאינו מצוה אלא על זמן הנתינה לך שהם ו' שנים אבל שנת השמיטה אין בה הבאת בכורים לפי שאינם שלו אלא מופקרת לכל.

ג. במנחת חינוך (מצ' צא, ב) כתב:

והנה הר"מ כאן ה"א והרב המחבר, סתמו וכתבו דמצות עשה להביא ביכורים וכו', נראה דאין חילוק בין שנה לשנה, דאפילו בשמיטה חייב בביכורים, דהוה להו לפרושי, ועיין רש"י על התורה פרשה זו, בפסוק ראשית ביכורי וגו', כתב דאף השביעית חייבת בביכורים לכך נאמר וכו' הרי מפורש בדבריו דאף שנת השמיטה חייבת בביכורים, ובדאי מצא כן באיזה ברייתא.

ולאחר שמביא את דברי בעל אור החיים כותב שקשה לקבל את דבריו, שכן מהרמב"ם, החינוך ורש"י עולה שביכורים נוהגים בשנת השמיטה. ומביא את הגמ' בבכורות (יב ע"ב) שעוסקת בבכור ובחלה ומבאר שביכורים מצד דיניהם דומים לחלה שרק אם נטמאו נשרפים, ולכן מצד זה ראוי שינהגו בשביעית. והמהדירים על מנחת חינוך בהוצאת מכון ירושלים הביאו מהרש"ס ומהר"א פולדא בירושלמי פאה (פ"ז ה"ה) שביכורים נוהגים בשנה השביעית, ונשנתה הסוגיה בירו' מעשר שני (פ"ה ה"ב). וכ"כ בס' גור אריה יהודה (תרו"מ סי' ה, לרב משה יהודה זמבא בן הגאון הרב מנחם זמבא הי"ד). וכן בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קכז) הביא בקצרה את השאלה ודעות רש"י ומפרשיו ונשאר בצ"ע.

ד. החזו"א (ערלה סי' יא אות יח) התייחס לשאלה זו ותרץ את דברי רש"י וז"ל:

כמו שאין בכורים בשביעית שהרי הפירות הפקר, ואי זכי בעלים כזכי

רש"י, ואף הראשונים אשר בדרך כלל מתייחסים לפירושי רש"י (כגון הרמב"ן) לא הזכירו מכך מאומה. אלא שאיזכור השנה השביעית בשבת בראשית ובג' רגלים מלמד שרש"י ראה את כל הציוויים בפרשה כקשורים לשנת השמיטה.

אחר דמי, ואין אלו פרי שזכה מאדמתו כיון שאין הפירות שלו, והא דכ' רש"י בפ' משפטים כ"ג י"ט אף השביעית חייבת בבכורים [ורש"י פי' כן משום דבמכילתא דריש כן בשבת ובמועדים דאשמעינן דאף בשביעית נהוגין וכמש"כ רש"י שם, ולפיכך פרש"י כן גם בבכורים] נראה דלאו פירות שביעית קאמר, אלא פירות שחנטו קדם ר"ה של שביעית ותבואה שהביאה שלישי קדם ר"ה ולקטן בשביעית וקצרה בשביעית ומביאן אחר עצרת, וס"ד כיון שאין שנה זו שנת שמחת אסיפה של תבואה ופירות אף אותן שאין בהן קדושת שביעית והן שלו לא יביא קמ"ל דאף שביעית חייבת בבכורים, ולכן סיים רש"י כיצד אדם נכנס לתוך שדהו כו' כורך עליה גמי ומקדישה, לאשמעינן דבפירות שהוא בעלים איירי, דאי אותן שהן הפקר אינו בעלים להקדישה ואינו נכנס לתוך שדהו אלא לשדה הפקר [אף שהגוף שלו רהיטת שימוש הלשון הוא על בעלות הפירות].

דבריו של החזו"א דחוקים. שהרי פירות השנה השביעית – גפן, תאנה, רימון, זית ותמר קדושים בקדושת שביעית² ובהם לדעתו אין מביאים ביכורים, ואלו משנה ששית כבר נקטפו והובאו בסוף ששית, ואף אם הובאו בתחילת שביעית אי אפשר לכנות זמן זה "שאינו זמן שמחה" שהרי הוא רק סיום ששית. וחיטה ושעורה שהביאו שלישי לפני שמיטה – אין בארץ ישראל מפני שהם גידולי חורף, וא"כ תבואת ששית כבר נקצרה בקיץ של ששית והובאה בתור ביכורים. ובשנה השביעית עצמה אין כבר מפירות שבעת המינים שלא הובאו לביכורים בששית או בתחילת שביעית, ומפירות שביעית עצמה לדעתו אין מביאים ביכורים.

ה. בצפנת פענח (הל' מתנות ענים פ"ב ה"ט) כתב טעם אחר שאין מביאים ביכורים בשנה השביעית וז"ל:

והנה גבי ביכורים אם מביאין בשביעית לפי מש"כ דגם בשביעית אסור לגרום למעט באכילתה כמ"ש רבינו בפיהמ"ש ספ"ח דשביעית והנה בזבחים דף פ"ח חשיב ביכורים רק לא חשיב פירות שביעית ובתוספתא פ"ט דמנחות חשיב פירות שביעית ולא חשיב ביכורים ע"ש וע"כ משום דלא נהגי...

2. מועדי תנובת פירות ז' המינים הקדושים בקדושת שביעית הם: גפן מאכל – מאדר של שביעית, גפן יין – מתמוז של שביעית, תאנה – מאייר של שביעית, רימון – מאב של שביעית, זית מאכל – מאלול של שביעית, זית שמן – מחשון של שמינית, תמר – מאב של שביעית. (לפי הטבלאות בספר קטיף שביעית בהוצאת מכון התורה והארץ, תשס"ז).

וכוונתו לאמור בתוספתא (פ"ח ה"ל) שאין מביאים מנחות ונסכים מפירות שביעית, ובזבחים נזכר שאין מביאים ביכורים מן המדומע ושאר דברים ולא נזכר פירות שביעית ומכך הוכיח שאין מביאים ביכורים מפירות שביעית. ונראה שהמיעוט באכילתה הוא אכילת הפירות רק בירושלים ולכהנים בלבד.

ו. בשו"ת אבני נזר (חיו"ד סי' תמה) ענה לשואל: "ידיד נפשי הרב הגדול המפורסם החסיד נ"י עה"י פה"ד כקש"ת מוהר"ר יעקב לאנדא נ"י כנופך ספיר ויהלום אבדק"ק נאשעלסק".

הרב הנ"ל הקשה על דברי המהר"ל וטען:

דשפיר חייב שביעית בביכורים ויכול לומר פרי האדמה אשר נתת לי כיון דעכשיו הפירות שלו גם האדמה שלו. ודומה ללוקח פירות תלושין וקנה גם הקרקע דחייב בביכורים.

ומשיב האבני נזר: "סברת מהר"ל דשאני הכא דגם עכשיו אין האדמה שלו לפירות". וא"כ אינו נחשב כקונה פירות של קרקעו שקורא ומביא. אמנם האב"נ דוחה זאת שהרי כיון שהקרקע אינה שלו נחשב כאילו הם ביכרו ביד נכרי שאינו מביא ביכורים עפ"י הרמב"ם (הל' ביכורים פ"ב הט"ו). ואף לראב"ד החולק על הרמב"ם שם וסובר שאף אם ביכרו ביד נכרי חייב להביא ביכורים היינו כיון שאין קנין לנכרי להפקיע מקדושת א"י ונחשב של הקונה,³ אולם דוקא בקנין נכרי "אבל בגדל בהפקר כ"ע מודו כיון שלא ביכרו ברשות ישראל פטור מביכורים".

מוסיף האב"נ שניתן היה לומר שיחשב כקציר ישראל עפ"י דברי הטו"א בר"ה (טו ע"ב) ששביעית היא הפקר לישראל בלבד ולא לגויים. ולאחר משא ומתן בסברא זאת הוא מסיק: "ואפי' אם הי' הדין דהוי הפקר רק לישראל. ונאמר שזה הטעם שעומר בא בשביעית דחשיב קציר ישראל. מ"מ הכא גדל בפטור כיון דכל אדם שיזכה בו חוץ מבעלים יפטור דאין הקרקע שלו". ובהמשך מנסה לבאר זאת מטעם ברירה שיחשב בלקיטת בעל השדה כאילו הוברר למפרע וביכר ברשותו ומסיק: "ולענין הלכה אין נ"מ דקי"ל בדאורייתא אין ברירה".

וא"כ האב"נ רואה את הסיבה העיקרית לאי היכולת להביא ביכורים בשביעית משום שהפירות לא ביכרו ברשות ישראל אלא ברשות הפקר.

3. ונר"כ הרמב"ם כתבו שאף הרמב"ם סבר כן.

את האפשרות שיביא מאדמת אחר – שאף היא שלו עתה בשנת השמיטה, ובעצם אדמת א"י היא אדמת שותפים וכ"א יכול להביא מכל מקום, דוחה האב"נ מפני שהמצוה היא מצוה פרטית ואינו יכול לומר "אשר נתת לי".

ז. בשולי דבריו נראה לענ"ד להעיר שלא ניתן לומר שאדמתו יצאה מרשותו, וראיה מהגמ' בנדרים ומהר"ן שם. המשנה (מב ע"א) אומרת שהמודר הנאה בחבירו "בשביעית – אינו יורד לתוך שדהו, אבל אוכל הוא מן הנטיעות הנוטות". ושואלת הגמ' בעמ' הבא: "ובשביעית – אין יורד לתוך שדהו כו'. מאי שנא דאוכל מן הנוטות? דפירי דהפקירא אינון, ארעא נמי אפקרה! אמר עולא: בעומדין אילנות על הגבולים". ומפרש הר"ן:

ארעא נמי רחמנא אפקריה – כלומר ללקיטת הפירות ולמה לא ירד לתוכה ללקוט פירותיה.

אמר עולא בעומדין אילנות על הגבולין – אין הכי נמי דלקוט אילנות שבאמצע השדה מותר לירד לתוכה אבל ללקוט אילנות שעומדין על הגבולין לא דרחמנא לא אפקרה לארעא אלא ללקוט פירותיה הלכך כיון שאילנות הללו יכול ללקט אותם לא ירד.

רואים במפורש שמה שהותר הוא שימוש בקרקע לצורך קטיף פירות אבל הקרקע לא יצאה מבעליה. ולכן אדם יכול למכור שדהו בשביעית.

עוד נלענ"ד להעיר, אור החיים הק' כתב: "אבל שנת השמיטה אין בה הבאת בכורים לפי שאינם שלו אלא מופקרת לכל". ולענ"ד הדבר תלוי בדרך הבנת הפסוק: "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'". אם נפרש נתת לי ה' על הקרקע דבריו אף עתה נכונים ואמיתיים אע"פ שהפירות לא היו שלו. אולם אם נפרש שהפירות שלו – זה אינו יכול לומר בשנה הזאת. והדרשות שנדרשו בספרי מהפסוק הן ביחס לאדמה ולא לפרי האדמה, ולכן יש מקום שיוכל לאומן בשביעית.

ח. לכאורה, היה ניתן לתרץ שניתן להביא ביכורים בשביעית משום שביכורים ניתן להקדיש במחובר קודם שהפירות קדושים בקדושת שביעית. וא"כ, כיוון שלאדם יש ביכורים הקדושים אף בקדושת שביעית, חלה עליו חובת הבאתם למקדש.

את ההבדל בזמן התקדשות הפירות, ניתן ללמוד מהרמב"ם לגבי שביעית (הל' שמיטה ויובל פ"ה הל' טו-טז):

ומאימתי יהיה מותר לאכול פירות האילן בשדה בשביעית, הפגין של תאנים משיזריחו אוכל בהן פתו בשדה וכן כל כיוצא בהן, הבוסר

משיוציא מים ואוכלו בשדה וכן כל כיוצא בו, הזיתים משיכנסו סאה של זיתים רביעית שמן פוצע ואוכל בשדה, הכניסו חצי לוג כותש וסך בשדה, הכניס שליש מותר להכניס לביתו שהרי הגיעו לעונת המעשרות. מותר לקוץ אילנות לעצים בשביעית קודם שיהיה בהן פרי, אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל ונאמר לכם לאכלה ולא להפסיד, ואם הוציא פירות והגיעו לעונת המעשרות מותר לקוץ אותו שהרי הוציא פירותיו ובטל דין שביעית ממנו.

ולעומת זאת לגבי ביכורים נאמר בירושלמי (ביכורים פ"ג ה"א): "אף בשעת הפרשה אפי' בוסר אפי' פגים". נראה איפוא שניתן להקדיש ביכורים קודם שתחול עליהם ק"ש. אולם האחרונים דחו כיוון זה שהקדשת ביכורים קודם הבאתם למקדש אינה מקדשתם והאוכלם פטור וממילא לא ניתן לומר שתחול קדושת ביכורים על הפרי קודם שתחול ק"ש.

ט. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' ל) עסק בשאלת הביכורים והביא ראיות לכאן ולכאן ודחה אותן והוסיף בסוף דבריו:

בשולי דאגרתא אודיע גם זאת לכתר"ה, דמ"ש בספר כלכלת שביעית שם לתלות פלוגתא זאת אי שביעית חייבת בבכורים או לא בפלוגתת הב"י והמב"ט והמהר"ט אי הפירות הם הפקר מעצמם בשביעית או דאיכא חיובא על הבעלים להפקירם ע"ש, כבר הקדימו לבאר כן המהר"ם שיק על תרי"ג מצות מצוה צ"א שכותב שם דלדעת הב"י דגם פירות שביעית שלו אלא דמ"ע עליו להפקירם א"כ אין ראיות הגור אריה ראי' ועכ"ח דס"ל כהמהר"ט דפירות שביעית הפקירא דמלכא הוא עיי"ש, הרי דתלי המהר"ם שיק חיובא דשביעית בבכורים באי איכא מ"ע עליו להפקירם או דהפירות המה הפקר מאליהם מכח הפקירא דמלכא, ועמ"ש בזה גם בספר חמדת ישראל ח"א בקונטרס נר מצוה אות ל' וכן בספר שו"ת בית נאמן סי' ט"ו עיי"ש והדברים ארוכים.

וכן עסק בכך בתורה שלמה על הפסוק בפר' משפטים, ובהערות המהדיר לס' גור אריה יהודה (ענייני תר"מ סי' ה) עיי"ש.

נראה על כן שמדי ספק לא יצאנו, ובע"ה יבוא אליהו זכור לטוב ויתירם.